

ÜÇÜNCÜ ABBASİ ASRI ŞİİRİNDE ANA TEMALAR

YRD. DOÇ. DR. NURULLAH YILMAZ*

Öz

Üçüncü Abbasi Asrı denince Bağdat'taki merkezî hilafetten emirlikler ve devletçiklere geçiş süreci akla gelir. Bu dönem 945/1055 m. yılları arasında kapsamaktadır. Özellikle Bağdat'ta yaklaşık 60 yıl hüküm süren Buveyhîler, bunun yanı sıra bugünkü Suriye topraklarına denk gelen bir coğrafyada adından söz ettiren Hamdâniler başta olmak üzere birtakım emirlikler Abbasilerin üçüncü ve dördüncü dönemlerine damgasını vurmuş ve Abbasi medeniyetini temsil etmiştir.

Üçüncü asırda Abbasi edebiyatı nesirde zirveye çıkmış, fakat bu durum hiçbir zaman şiiri gölgelememiş, aksine nesir sanatının gelişimiyle birlikte klasik Arap şiiri de parlak bir dönem yaşamıştır. Çünkü Abbasi devletinin farklı coğrafyalarda emirliklere bölünmesi edebî alanda özellikle de şiirde herhangi bir kısırlığa yol açmamış aksine şiir unsurlarının farklılık arz ederek daha da gelişme göstermesine neden olmuştur. Çünkü Buveyhîler, Sâmânîler, Ziyârîler ve Tâhirîler gibi İran ve Türk asıllı Emirlikler bir yandan kendi aralarında, bir yandan da hilafet merkezi olan Bağdat ile edebî ve kültürel alanda bir tür rekabete girmişler, bu ise dönemin edebî aktivitelerine olumlu bir şekilde yansımış ve Arap şiirinin zenginleşmesine katkı sunmuştur. Üstelik bu dönemde Fars kökenli şairlerin Arapça şiir söylemiş olmaları Arap şiirinin konu ve içerik bakımından daha farklı bir eğilim kazanmasına vesile olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, Emirlikler dönemi, Klasik Arap şiiri, edebî çevre, klasik Arap şairleri.

* YRD. DOÇ. DR. NURULLAH YILMAZ, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü. Email: nurullah.yilmaz@atauni.edu.tr.

ABSTRACT

The third Abbasid century, includes the process of transition to the Emirates and small states from the the Central Caliphate in Baghdad between the years of 945 and 1055 Buveyhies in Baghdad who ruled for nearly 60 years and Hamdanies who distinguished in the Syrian territory and some of the other Emirates has marked the third period of the Abbasids and represented the Abbasid civilization.

Abbasid prose literature in the third century made it to the summit, but his situation never has been shaded the poem. On the contrary, along with the development of the art of prose, classical Arabic poetry has experienced a brilliant period. Because Iranian and Turkish origin Emirates such as the Buveyhi, Samanids, Ziyaries and Tahiries had launched a kind of competition in the field of literary and cultural and this situation has reflected a positive manner in the literary activities of the period and contribution to the enrichment of Arabic poetry presented. Moreover, in this period Arabic poetry poets of Persian origin earlier, has been instrumental in gaining a different trend in terms of subject and content of Arabic poetry.

Keywords: Abbasid Period, Clasical Arabic poetry, The period of the Emirates, the Abbasids, literary enviroment..

چکیده

با گفتن عصر سوم عباسی خلافت های مرکزی بغداد و امرا و دولت ها کوچک شده به ذهن آدمی می رسد. این عصر سال های ۱۰۵۵/۹۴۵ م را در بر می گیرد. مخصوصا بویه ها که ۶۰ سال در این مناطق حکم رانی کرده اند و همدانی ها که در خاک سوریه کنونی، حکومت داشته اند. در عصر سوم، ادبیات عباسی در نثر به بالاترین جای ممکن خود رسیده است. این وضعیت مانع از شکوفایی شعر نیز نشده است و بلکه باعث تقویت شعر کلاسیک عربی نیز شده است. تقسیم خلافت عباسی به بخش های مختلف نتها باعث عقیم ماندن شعر عربی نشده است بلکه وجود فرهنگ ها و واژه های مختلف بر غنای ادبی آن افزوده است. بویهیان، سامانیان، طاهریان و زیاری ها در حکومت های ایران و ترک هم با خود و هم با مرکز خلافت رقابت های ادبی و فرهنگی داشته اند. این

هم تاثیرات مثبتی در ادبیات آن عصر داشته است. سرودن اشعار ترکی از شعرای فارسی الاصل از لحاظ موضوعی و محتوایی باعث غنای شعر عربی شده است.

کلید واژه ها: عباسیان، دوران امیرگری، شعر کلاسیک عربی؛ محیط ادبی؛ شعرای

عربی.

GİRİŞ

Kuşkusuz şiir sanatı tarihin her döneminde Arapların sosyal hayatına ayna tutmuştur. Câhiliye döneminde şiir Arapların gelenek, görenek, örf ve adetlerinin göstergesi olmuştur. Emevîler döneminde Arap şiiri bedvî ruhu korumakla birlikte siyasî bir nitelik kazanmıştır. Abbasi medeniyeti ise Arap toplumuna tamamen hâkim olup onların göçebe hayatından yerleşik hayata, şehir yaşantısına geçmelerine vesile olmuştur. Öte yandan Emevilerde sadece sarayla sınırlı kalan şiirsel aktiviteler Abbasiler döneminde halk tabanına yayılmıştır. Doğal olarak bu durum klasik Arap şiirinin farklı bir aşama kaydetmesine neden olmuştur.

ÜÇÜNCÜ ABBASİ ASRINDA ŞİİRİN GENEL DURUMU

Birinci (132 h.-750 m./ 232 h.-847 m.)ve İkinci Abbasi Asrındaki (232-847/334-945) şiir dalgası Üçüncü Abbasi Asrında (334-945/447-1055) da kabarmaya devam etmiş ve el-Mutenebbî (ö. 354/956), eş-Şerîf er-Radî (ö.359/970), Ebû Firâs el-Hamdânî ve Mihyâr ed-Deylemî (ö.428/1037) gibi güçlü şairler yetişmiştir. Aynı dönemde yaşamış ünlü edip Ebû Mansûr es- Se'âlibî meşhur Yetîmetu'd-dehr adlı eserinde bu dönemde sadece Irak ve çevresinde yetişen şairlerin sayısının 70'i aştığından söz etmektedir (es-Se'âlibî, 1938:II/196). Hiç şüphesiz bunun altında halifeler, vezirler, emirler ve valilerin şairlere önem vermeleri, onlara bolca bağış ve yardımda bulunmaları yatmaktadır. İşin ilginç tarafı, Fars kökenli Buveyhîler Bağdat'a ilk girdiklerinde Arapçayı çok iyi bilmiyorlardı. Bir rivayete göre Bağdat'a giren ilk Buveyhî emiri Mu'izzuddevle, şehre ayak bastığında vezir 'Alî b. 'Îsâ'nın sözlerini kendisine tercüme etmesi için bir tercüman buldurmuştur (Emîn, 1965:323). Fakat daha sonra ikinci kuşak Buveyhiler Arapça şiir yazacak kadar Arap dili ve edebiyatıyla yoğrulmuş ve Arapçayı kusursuz denecek kadar öğrenmişlerdir.

Es-Se'âlibî'nin, Buveyhî emirlerinden Mu'izzuddevle'nin oğlu Bahtiyâr'ı dönemin önde gelen şairleri arasında zikretmiş olması bunun açık bir delilidir. Arap edebiyatı tarihçisi Hannâ el-Fâhûrî, Üçüncü Abbasi Asrında şiirin başka hiçbir dönemde görülmemiş bir şekilde Abbasi medeniyetiyle içi çe girdiğini belirterek konuya şu sözleriyle vurgu yapmıştır:

“Geçmiş dönemlerde olduğu gibi Üçüncü Abbasi döneminde de şiir ve şairler önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü bu dönemde şair sarayların bülbülü, vezir ve emirlerin sofradaşı, udun telleri ve şarkıcıların dillerindeki nağmelerin ruhu olmuştur. Bunun yanı sıra o, hayatın ressamı ve felsefe, züht ve tasavvufun dilidir. Çünkü şiir başlı başına hayatı düzenler. Bu durumda insanlar onu dinleyen kulaklar ve ona uzanan ellerdir. ...” (el-Fâhûrî, 1986: I/651)

Üçüncü Abbasi Asrı şiirini önceki dönemlerden ayıran hususları başlıca üç maddede toplamak mümkündür:

1-Bu dönemde şairler sadece hilafet merkezi Bağdat'ta toplanmayıp civar bölgelere, hatta bütün İslâm coğrafyasına yayıldılar.

2-Şairler içinde vezirler, emirler, valiler, kadılar vs. makam ve mevki sahibi kişiler de vardı.

3-Bu dönem şairleri âlimleri fakihler, filozoflar arasında sürekli ilmî münazara konusu yaparak şiiri sürekli gündemde tutmayı başarmışlardır.

Bu dönemde şairlere maaş bağlanmasının yanı sıra bolca bahşiş veriliyordu. Kendisi de devrin önde gelen ediplerinden olan İbnu'l-'Amîd (ö.360/970) çoğu zaman meclisinde şiir oturumları düzenleyerek şiirin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bunun yanı sıra diğer emirliklerde de durumun pek farklı olmadığı görülür (Dayf, 1977: 185).

Bağdat merkezli Buveyhî Emirliğinde bunlar yaşanırken Şam bölgesinde hüküm süren Hamdânîlerde durum farklı değildi. Tampon bölgede oldukları için Bizanslılarla sürekli sınır çatışması yaşayan Hamdânî emiri Seyfuddevle, kahramanlığının yanı sıra asıl şöhretini edebiyata aşırı ilgi göstermesi ve şairleri himaye etmesiyle kazanmıştır. Kendisi de bir şair olan Seyfuddevle, etrafında asrın filozofu Fârâbî, Kitâbu'l-eğânî'nin yazarı Ebû'l-Ferec el-İsfahânî gibi dönemin meşhur edibi ve kendisine methiyeler dizen Ebû't-Tayyib el-Mutenebbî gibi dönemin

meşhur şairini himayesine alarak şöhretini pekiştirmiştir (Hitti,1992: II/719).

Üçüncü Abbasi Asrında Buveyhîlerin yanı sıra geniş İran coğrafyasında birçok Fars hatta Türk kökenli emirlikler tarih sahnesinde yerini almıştır. Söz konusu bölge Arapça şiir yazan şairler bakımından oldukça zengindir. Özellikle Fars ve Türk kökenli şairler felsefe, dinî ilimler, zühd, takva tarzında tasavvuf konulu şiirleri Arap şiirine kazandırmışlardır (Uylaş, 2016:16, 18, 63, 64; Demirayak, 1998 : 16-17). Ayrıca Sâ mânîlerin idaresi altındaki Buhara şehri de o dönemde şöhretli edip ve şairlerin kavşak noktasıydı. İran, Horasan ve Mâverâunnehr bölgesinden yetişen büyük şairler asıl bu coğrafyada kendilerini yetiştirip sonra hilafet merkezi Bağdat'a gelerek kendilerini pazarlamışlardır. Bu arada Gaznelilerin idaresi altındaki Afganistan bölgesinde hüküm süren Mikâloğulları hanedanlığının bu dönem edebiyatına olan katkılarından (Yılmaz, 1995: 35), ayrıca Gazneli Sultan Mahmûd'un himayesinde yetişen Ebû'l-Feth el-Bustî ve makame sanatı ustası ve aynı zamanda şair olan Bedî'uzzemân el-Hemedânî'den bahsetmeden geçmemek gerekir. Mısır'da Halife adına saltanat süren Türk asıllı Tolunoğulları ve İhşidîler döneminde de Arap şiiri başta medih türü olmak üzere diğer klasik Arap şiir türleriyle şatafatını devam ettirmiştir.

ÜÇÜNCÜ ABBÂSİ ASRI ŞİİRİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Üçüncü Abbasi Asrı edebî açıdan nesir sanatında meydana gelen yeniliklerin etkisi altında kalmış olmasına rağmen yine de Arap şiiri bu dönemde de önemini yitirmemiştir. Çünkü nesirde ortaya çıkan bedii sanat unsuru ve edebî süslemeler şiirde de ön plana çıkmış ve insan ruhuna hitap eden anlam zenginliği ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Abbasi hilafet merkezi Bağdat'ı işgal eden Buveyhîlerin siyâsî nüfuzunun etkisi altına giren Arap şiiri Şiilik akımından olumsuz yönde etkilense de ana temayı oluşturan tasvirin kapsamı daha da genişlemiştir. Kuşlar, vahşi hayvanları konu alan klasik Arap şiirinin temel tasvir unsurlarına bağ, bahçe, meyve, ağaç, çiçek, su, havuz, fıskiye vs. şehir yaşamını sembolize eden tasvirler de eklenerek Arap şiirinde tasvir sanatının boyutları daha da genişlemiştir. Gazel türünde ise geçmişte şairlerin kadınlara gazel söylerken kullandıkları birtakım çirkin ve edep

dışı sözlerin yerine bu dönem şairleri bizzat kendi icat ettikleri lafız ve anlamlara yer vermişlerdir.

Üçüncü Abbasi Asrı şiirine damgasını vuran bir başka sanat unsuru da “ihvâniyyât” türüdür. Şahıslar arasında samimi duyguların ifade edildiği yazışma tarzını içeren bu edebî tür, her ne kadar nesrin bir alt dalı olarak gelişmişse de zaman zaman mensur anlatım esnasında şiir olarak ta okuyucunun karşısına çıkmıştır.

ANLAM BAKIMINDAN MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

Abbasiler döneminde yeni medeniyet faktörlerinin ortaya çıkması ve idarede İran ve Türk kökenli devlet adamlarının ağırlıklarını hissettirmesi sonucunda şiirin gayesi ve hedefi anlamında büyük bir değişim yaşanmıştır. Dolayısıyla şiir konuları çoğalmış ve medihte aşırıya kaçma doğal bir hal almıştır. Geleneksel şiir konularının dışında felsefe, hikmet, tasavvuf, tarih, tıp, astroloji gibi bilim dallarında şiir aracı bir unsur haline gelmiştir. Bu dönemde yetişen el-Mutenebbî, eş-Şerîf er-Radi ve Ebu'l-Alâ' el-Ma'arrî gibi şairler klasik Arap şiirinin iki temel taşı olan medih ve hiciv türünün boyutlarını daha ileri noktalara taşımışlardır (Yılmaz, 1995: 52).

ŞEKİL YÖNÜNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

İran asıllı şairler Arapça şiir yazmaya başlamalarıyla birlikte ilk olarak bu dönemde Arap şiirinde mesnevi tarzı görülmeye başlamıştır. Aslında “mesnevi” Birinci Abbasi Asrı şairlerinden Beşşâr b. Burd'un ilk defa kullandığı “muzdevic” ile hemen hemen aynıydı. Buna göre, bir beyitten diğerine kafiye değişebileceği gibi bazen iki mısra da aynı kafiye kullanılabilirdi. Rubâiyyât ve musammat ve maktu'ât türünün de bu dönemde çıkıp yaygınlaştığını söylemek yerinde olur. Nitekim bu gibi şekil türleri klasik Arap şiirini şarkı formatına yaklaştırmıştır (Yılmaz, 1995:55).

ÜÇÜNCÜ ABBASİ ASRI ŞİİRİNDE İŞLENEN ANA TEMALAR

Bu dönemdeki klasik Arap şiiri ana konuları itibariyle aynen devam etmekle birlikte geçmiş dönemlere oranla daha çok gelişme gösteren sosyal hayat tarzı ve bilimsel ve kültürel aktivitelerin sonucu olarak döneme özgü değişik konu ve türler de ortaya çıkmıştır. Şimdi Üçüncü Abbasi Asrındaki belli başlı şiir konularına kısaca değinelim:

TASVİR

İslam'dan sonra tasvir sanatı, medeniyet unsurlarının, özellikle yapı ve imar sanatının gelişmesi, şairlerin hayal güçlerinin genişlemesi, şiirde sanat unsurlarının ön plana çıkması sonucunda Üçüncü Abbasi Asrında tasvir en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır (Yanık, 2010: 7).

Üçüncü Abbasi Asrının önde gelen tasvir şairlerinden biri olan es-Seriyu'r-Reffâ' aşağıdaki beyitlerinde bu döneme özgü yenilikçi anlayışı benimseyerek, garip lafızlardan uzak, bedii sanatları içeren bir üslupla maksadını kolay bir şekilde ifade etmiştir (Hafif):

كأن حمام الروض نُشوانُ كُلمَا
تَزعم في أغصانه وترجحا
ولاذ نسيمُ الأيك من طول سيره
حسيرا بأطراف الغصون مُطلحا

"Bahçenin güvercini ağacın dallarına her konup sallanışında sanki mest olmuş bir haldedir. Bahçenin rüzgârı, uzun süre bitkin bir halde yürüdüğünden dolayı yağmurlar halindeki dalların etrafına sığındı." (Yılmaz, 1995:64)

Yenilikçiler anlamına gelen "Muhdes şairler" grubundan sayılan Üçüncü Abbasi Asrı şairleri tabiat tasviri sanatının boyutlarını daha da genişleterek bu döneme özgü bağ, bahçe tasvirlerini içeren ve "Ravdiyyât" denen özel bir tür geliştirmişlerdir. İbn Sukkere el-Hâşimî'ye ait olan aşağıdaki iki beyit, bu türde ne derece parlak tasvirler yapıldığının bir göstergesidir (Serî):

أ ما ترى الروضة قد نَوَّرَتْ

وظاهر الروضة قد أعشبا

كأنما الأرضُ سماءٌ لنا

نُقطفُ منها كوكبا كوكبا

“Görmüyor musun, bahçe etrafını ışıklandırmış, havuzun dışında ise yemyeşil ot bitmiş. Sanki yeryüzü bize gökyüzü gibi olmuş, biz onun yıldızlarını koparıyoruz.” (Yılmaz, 1995: 65)

GAZEL

Klasik Arap şiiri insani duyguları ve aşk temasını işleyen hepsi birbirinden güzel örneklerle doludur. Bu duygularını kalemlerinde yan-sıtan şairler sanki aşk için yaşamışlardır. Klasik Arap edebiyatında yay-gın iki gazel türü vardır. Bunlar uzrî gazel ve hadarî gazeldir. Uzrî gaze-lin kaynağı Câhiliye Dönemi şiirine kadar uzanır. Bedevî gazel veya afif gazel de denen bu türde şair sevgilisini ideal bir kadın tipi olarak işlemiştir. Uzrî gazelde şair, hislerini olduğu gibi açığa vurur. Hadarî gazelde ise şair, duygularını daha realist bir şekilde ifade eder. Aşk acısından fazla bahsetmeyip daha ziyade olayı olduğu gibi anlatılmaya çalışır. Birinci ve İkinci Abbasi Asrında hadarî gazel Beşşâr b. Burd ve Ebû Nu-vâs'ın şekillendirmesiyle fazla yayılmış olmakla birlikte (Yanık, 2010:101; Uylaş, 2016: 152) Üçüncü Abbasi Asrında mistik özelliğinden sıyrılarak daha çok eğlence unsuru içerir hale gelmiştir (Yılmaz, 1995: 73).

Hamdânî emirliğinin önde gelen saray şairlerinden Ebû Firâs el-Hamdânî'nin gazel türünde ince ve hisli beyitleri bulunup bu beyitlerde duygu derinliğinden çok hayal unsuru ağır basmaktadır. Şair, sevgilinin naz ve işvelerini anlatırken aynı zamanda birbirlerine karşı takındıkları tavırları dile getirir. Şairin duygularını dile getirirken kullandığı sözler tatlı ve yumuşaktır. Aşağıdaki iki beytinde bu durum açıkça görülebilir (Vâfir):

ودَّعُوا خَشِيَّةَ الرِّقِيبِ بِلِمَا ۞

فودَّعْتُ خَشِيَّةَ اللِّوَامِ

لَمْ أُبِخْ بِالْوَدَاعِ جَهْرًا وَلَسْكَنَ

كأن جفني في دمعي كلامي

“Gözetleyen kişinin korkusundan dolayı onlar (sevgililerine) veda ettiler. Ben de kınayan kişinin korkusundan dolayı veda ettim. Açıkça veda etmedim. Fakat sanırsın ki benim göz kapağım ağzım, gözyaşım ise sözümdür.” (Yılmaz, 1995: 95)

MEDİH

Klasik ana temalardan birini oluşturan medih şiirlerinde işlenen kahramanlık ve cömertlik konuları İslâm dininin ortaya çıkışından beri halife veya veziri ya da bir komutanı övgü etrafında yoğunlaşmıştır. Bu övgü sırasında şair övdüğü kişinin adalet anlayışı, takva sahibi oluşu veya İslâm dininin öğretilerine bağlı oluşundan bahseder.

Belli bir süre Bağdat’a hâkim olup burada siyasal faaliyetlerini sürdürmüş olmaları nedeniyle Üçüncü Abbasi Asrında şairler tarafından en çok Buveyhî emir ve vezirlerine medihler söylenmiştir. Bu asırda her emirliğin bir veya birkaç saray şairi olup kendi hükümdarlarına, onların adına başka hükümdarlara medihte bulunurlar, bayram günleri veya devlet törenlerinde kutlama yazıları kaleme alırlardı. Mısırlı modern Arap edebiyat tarihçisi Şevkî Dayf, bu konuda “Şayet Buveyhî emiri Adududdevle’ye sunulan medih şiirleri derlenecek olsa başlı başına bir şiir divanı ortaya çıkar”(Dayf, 1977:236) şeklinde görüş belirtmiştir. Adududdevle’nin yanı sıra Mueyyiduddevle de bu övgülerden fazlaca nasiplerini alan Buveyhî emirlerindedir.

Dönemin önde gelen simalarından meşhur edip ve kâtip Ebû Bekr el-Hârizmî aşağıdaki iki beytinde Adududdevle’nin siyasî ahlakını övmektedir (Tavîl):

غريب على الأيام وجدان مثله

وأعرب منه بعد رؤيته الفقر

عجبتُ له لم يلبس الكبر حلة

وفينا لأنّ جزنا على بابه كبر

“Bu devirde onun gibi vicdanlı birine pek az rastlanır. Kişi onu gördükten sonra fakirlikten kurtulur. Onun kibir elbisesi giymemiş olmasına çok şaşırdım.

Bizden biri onun kapısına gittiğinde çok önemli biriymiş gibi kabul edilir.” (Yetîmetu’d-dehr, 1938: IV/222; Yılmaz, 1995: 84)

Dönemin meşhur şairlerinden el-Mutenebbî, Hamdânî sarayına intikal etmeden önce medih konulu şiirlerinde kendisini övmekten çok başkasının fikir ve görüşleriyle övünmüştür. Fakat Seyfuddevle ile tanışıp hizmetine girince kendini övme üslubundan vazgeçip başkalarını övmeye başlamıştır. Aşağıda ilk üç beytini vermiş olduğumuz Seyfuddevle’yi öven kasidesini Arap şiirine kazandırmak suretiyle medih alanında ilk ciddi adımını atmıştır (Tavîl):

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْ دَهْرِهِ مَا تَعَوَّدَا
 وَعَادَةُ سَيْفِ الدَّوْلَةِ الطُّغْرُ فِي الْعِدَى
 وَمُسْتَكْبِرٍ لَمْ يَعْرِفِ اللَّهَ سَاعَةَ
 رَأَى سَيْفَهُ فِي كَفِّهِ فَتَشَهَّدَا
 هُوَ الْبَحْرُ عُصْفُ فِيهِ إِذَا كَانَ سَاكِنَا
 عَلَى الدَّرِّ وَاحْدَرَهُ إِذَا كَانَ مَزِيدَا

“Herkesin yaşadığı dönemde bir âdeti vardır. Seyfuddevle’nin âdeti ise düşmanlarını perişan etmektir.

Allah’ı tanımayan kibirli biri onun elinde kılıcı görünce hemen kelime-i şehadet getirir. O bir deniz gibidir.

O bir deniz gibidir. Sakin olduğu zaman onda yüz. Fakat o, kabardığı zaman yüzmekten sakın.” (Yılmaz, 1995: 86)

FAHR VE HAMASET

Abbasiler döneminde şairler medihte olduğu gibi fahr ve hamaset konusunda da oldukça mesafe kaydetmişlerdir. Övünme ve kahramanlık duygularını açığa vurma anlamına gelen bu türe dönemin şairleri, özellikle üçüncü Abbasi asrının başlarında saray hayatı ve çevresinden pay almak, makam ve mevki sahibi olmak için çok sık başvurmuşlardır.

Arap şiir tarihi boyunca ferdiyetçilik, kabilecilik, şubübiyye ve siyasi şiir aşamalarından geçtikten sonra bu dönemdeki usta şairlerin kaleminde son şeklini almıştır. Nitekim eş-Şerîf er-Radî kendisini ehl-i beyt anla-

yışı ile örtüştürdüğü aşağıdaki beyitlerinde aynı zamanda dürüst bir insan olduğunu dile getirmiştir (Basît):

ما مُقامي على الهوان وعندي
مقول صارم وأنفٌ حميُّ
وإباءٌ مُخلق بي عن الضيم
كما راغ طائر وحشيُّ

"Benim mevkiim sıradan değildir. Ben çok gururlu bir insanım ve her yerde sözüm geçer.

Vahşi bir kuşun hızla kaçıışı gibi, benim zulmü uzaklaştıran direnişim vardır." (Yılmaz, 1995:91-92)

Dönemin bir diğer ünlü şairi Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, fahr konusunda farklı bir içerikle karşımıza çıkar. Kendisi kör olmasına rağmen yine de kendisini övmekten geri kalmaz. Fakat o, asıl kişiliği ile övünerek insanın asıl değerinin aklında, kalbinde ve yaptığı iyi işlerde yattığını savunur. Aşağıdaki iki beyti buna en güzel örnek oluşturmaktadır (Tavîl):

ألا في سبيل المجد ما انا فاعل
عفاف وإقدام وحزم ونائل
تعدّ ذنوبي عند قومٍ كثيرةً
ولا ذنب لي إلا العلى والفضائل

"Dikkat edin! Soyluluk hususunda ben namusluluk, âlicenaplık, hoşgörülük taslayan biri değilim.

Bir kavmin yanında benim günahlarımın çok olduğu varsayılır. Oysaki benim, yüce ve erdem sahibi olmamın dışında bir günahım yoktur." (Yılmaz, 1995:93-94)

Hiciv

Tarihi seyri itibariyle hiciv yani yergi türü, Cahiliye döneminde ferdiyetçilik, kabilecilik, asabiyetçilik, korkaklık, cimrilik, bencillik gibi hususları içermekteydi. İslâmî dönemde Müslümanlarla müşrikler arasında

geçen amansız savaşlar, Emevîler döneminde ise Şiilerle Sünniler arasındaki siyasi çekişmeler hiciv konusu olmuştur (Demirayak, 2009:102). Abbasilerde ise klasik hiciv, konuları dışına çıkılarak bir nevi toplumsal eleştiri halini almıştır (Yılmaz, 1995:96). Ebu'l- 'Alâ' el- Ma'arrî'nin aşağıdaki beyitleri onun toplumsal tenkit alanında ne kadar cesur olduğunu bir göstergesidir (Tavîl):

يكفيك حزنا ذهاب الصالحين معا
 ونحن بعدهم في الارض قُطَّان
 إنَّ العراق وإن الشام مذ زمن
 صفران ما بهما للملك سلطان
 ساس الأنام شياطينُ مسلَّطَةٌ
 في كل مصر من الوالين شيطانُ
 من ليس يحفل خصم الناس كلهم
 أن بات يشربُ خمرا وهو مُبْطَانُ

“İyi kişilerin dünyada aynı anda ölmeleri sana yeter. Oysa biz yeryüzünde pamuk gibi dağınık bir haldeyiz.

Irak ve Suriye ne zamandan beridir beter bir durumda. Buraları idare edecek kimse yok.

İnsanların başına sultanlar öyle bir musallat olmuş ki vali adına her şehirde sanki bir şeytan var.

Onlar, insanların dertleriyle ilgilenmeyip sabaha kadar içki içerek sızıp kalırlar.” (Yılmaz, 1995:120)

Dönemin önde gelen şairlerinden el-Mutenebbî, arzu ve isteklerine gem vurulduğunda hiciv şiirini bir silah gibi kullanmaktan çekinmemiştir. Bu türde yaptığı önemli bir hiciv örneği İbn Kığlığ'ı yerdiği kasidesidir. Trablus yolu muhafızı olan İbn Kığlığ ile el-Mutenebbî arasında geçmişe dayanan bir husumet vardır. Şair Antakya'ya yolculuk yaptığı sırada İbn Kığlığ, el-Mutenebbî'den kendisini öven bir kaside söylemesini isteyerek aksi takdirde yoldan geçişine izin vermeyeceğini söyler. El-Mutenebbî ise onun övgüye layık biri olmadığını söyleyerek iste-

ğini geri çevirir. Bu duruma çok kızan İbn Kıflığ bir müddet Şair'i alıko-
yar, fakat üst makamlardan ona engel olmaması gerektiği şeklinde emir
gelince bırakmak zorunda kalır. El-Mutenebbî olay yerinden uzaklaştık-
tan sonra aşağıda birkaç beytini vereceğimiz onu çok ağır bir şekilde
hicveden şiirini söyler(el-Bustânî: IV/228) (Kâmil):

يُؤذِي الْقَلِيلَ مِنَ اللَّئَامِ بِطَبْعِهِ
مَنْ لَا يَقْلَّ كَمَا يَقْلَّ يَوْمٌ
وَالظُّلْمَ مِنْ شَيْمِ النَّفُوسِ فَإِنْ تَجَدَّ
ذَا عَقَّةٍ فَلِعَلَّةٍ لَا يَظْلَمُ
وَإِذَا أَشَارَ مُحَدَّثًا فَكَأَنَّهُ
قَرْدٌ يُقَهِّقُهُ أَوْ عَجُوزٌ تَلْطَمُ
وَتَرَاهُ اصْغَرَ مَا تَرَاهُ نَاطِقًا
وَيَكُونُ أَكْذَبَ مَا يَكُونُ يُقْسِمُ

“Üç beş çapulcu sayıları az olduğu gibi kötü karakterleriyle çoğunluğa zul-
mediyorlar.

Zulüm insanların benliğinde olan kötü huylardandır. Ancak namuslu bir ki-
şi ile karşılaşırsan, o (zulüm kötü bir şey olduğu için) zulmetmez.

Sözlü bir işaretle bulunduğu zaman o (Kıflığ), yüzü gözü buruşmuş bir
maymunu yada yaşlı bir kocakarıyı andırıyor.

Onu, konuşurken gördüğünde ne kadar küçüldüğünü ve yemin ederken ne
kadar yalan söylediğini göreceksin.” (Yılmaz, 1995:98)

MERSİYE

Hemen her dönemde konusu ve içeriği bakımından geçerliğini kuru-
yan klasik Arap şiiri türlerinden birisi de mersiyedir. Şair bu türde, ya-
kınlarından ya da devlet büyüklerinden birinin ölümü nedeniyle üzün-
tüsünü dile getirir. Câhiliye dönemi kadın şairlerinden biri olan el-
Hansâ' kardeşi Sahr için söylediği mersiyeleri sayesinde şöhret olmuş-
tur. İslâmî dönemde mersiyelerin daha çok savaşlarda şehit olanlar için
söylendiğini görürüz. Abbasiler döneminde ise daha çok halifeler, vezir-

ler, devlet büyükleri ve saygın ilim adamları veya edipler için mersiyele söylemiştir.

Üçüncü Abbasi asrında mersiye'nin parlak bir dönem geçirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu asırda bir şairin methettiği bir kişiye öldükten sonra mersiye söylemesi gelenek halini almıştı. Ebu'l-Hasan b. El-Enbârî, aynı zamanda yakın dostu olan Vezir İbn Bakiyye Buveyhî emiri Aduddevle tarafından öldürüldüğü zaman ona mersiye söylemekten çekinmemiştir (Yılmaz, 1995:100). Mersiye şu beyitlerle başlar (Vâfir):

عُلُوٌّ فِي الْحَيَاةِ وَفِي الْمَمَاتِ ل
 الْمَعْجَزَاتِ إِحْدَى أَنْتَ حَقٌّ
 قَامُوا حِينَ حَوْلِكَ النَّاسُ كَأَنَّ
 وَقُودَ نَدَاكَ أَيَّامَ الصَّلَاتِ
 كَأَنَّكَ قَائِمٌ فِيهِمْ خَطِيْبًا
 وَكُلَّهُمْ قِيَامٌ لِلصَّلَاتِ
 مَدَدَتْ يَدَيْكَ نَحْوَهُمْ إِحْتِفَاءً
 كَمَدَّهِمَا إِلَيْهِمْ بِالْهَبَاتِ

“Sen hayatta ve ölümdede yücesin. Gerçek şu ki sen mucizelerden birisin.

İnsanlar etrafında toplandıklarında, sanki onlar ihsanda bulunduğun zamandaki senin cömertliğinin ateşi gibidirler.

Onlar namaz kılmak için ayakta dururlarken sanki sen onların arasında namaz esnasında hutbe okuyormuş gibisin.

Sen onlara (geçmişte) birçok yardım ve başışta bulunduğun gibi, (şu anda) onlara doğru şefkatle elini uzattın.” (Yılmaz,1995: 100)

Üçüncü Abbasi asrının önde gelen edebî simalarından eş-Şerîf er-Radî ayrım yapmaksızın yakın dostlarından birçok şair ve kâtip için mersiye söylemiştir. Er-Radî, dönemin önde gelen edebî simalarından ve aynı zamanda vezir olan Ebû Hilâl es-Sâbî için

أَعْلَمْتُ مَنْ حَمَلُوا عَلَى الْأَعْوَادِ
 أَرَأَيْتَ كَيْفَ خَبَا ضِيَاءَ النَّادِي

“Omuzları üzerinde taşıdıkları kişiyi tanıdım mı, edebiyat meclisinin ışığının nasıl söndüğünü gördün mü?!”

Beyti ile başlayan meşhur kasidesini inşâd ettiğinde, Şii olmayan birine mersiye söylediği için Şiiler tarafından büyük tepki almış, fakat o, “Ben ona faziletinden dolayı mersiye söyledim.” diyerek kendisini savunmasını bilmiştir (Dayf, 1977:370; Yılmaz, 1995:100-101).

TASAVVUF ŞİİRLERİ

Zühd ve takva anlayışı bir Müslümanın hayatının özünü teşkil eder. İslam toplumunda bir Müslüman Rabbine karşı kulluk vazifesini hakkıyla yerine getirmek, dünya ile âhiret hayatı arasındaki dengeyi sağlamak için tasavvuf anlayışı ve onun retoriğinden fazla uzak kalmamıştır. Diğer taraftan Üçüncü Abbasi asrında Arap şiirinin boyutlarının genişlemesi ve buna bağlı olarak müstehcen şiirlerin yayılmasına karşı tasavvuf şairleri hemen tepkisel tavır sergilemiş, tasavvuf meclislerinde vaaz ve nasihat şeklinde zühd ve takva konulu şiirleri inşâd etmekten geri kalmamışlardır (es-Sulemî:5; Yılmaz, 1995:103). Sistemli olarak ilk tasavvuf şiirleri nazmeden ilk şairlerden biri olan İbnu’s-Serrâc el-Bağdâdî’nin aşağıdaki beyitlerinde zühd ve takva kavramları ağır basmaktadır (vâfir):

أَفْلَحَ عَبْدٌ عَصَىٰ هَوَاهُ
وَفَاقَ فِي دِينِهِ وَكَاسَا
وَلَمْ يَزُجْ مُذْمِنًا لِخَمْرٍ
يُنْهَلُ طَاسًا يَعْجَلُ كَاسَا

“Nefsinin arzularına isyan eden kul kurtuluşa erer; dinî yönden yücelir ve ayakları üzerine sağlam basar.

Sürekli kâseler dolusu içki içen ayyaş bir kimse ise asla huzur bulamaz.”
(Yılmaz, 1995:105)

HİKMET KONULU ŞİİRLER

Zühde benzer bir şiir konusu olan hikmet, doğu insanının karakter ve ruh yapısıyla doğrudan ilgilidir. Hikmet konulu şiirler Araplarda Cahi-

liye dönemine kadar uzanır. Muallaka şairlerinden Zuheyr b. Ebî Sulmâ özellikle hikmet anlamı içeren beyitleriyle tanınmıştır. Ara dönemlerde pek fazla hikmet konulu şiirlere rastlanmamakla beraber, Üçüncü Abbasi asrında büyük şair el-Mutenebbî saye-sinde hikmet konulu şiirler Arap şiirinin gündemine tekrar oturmayı başarmıştır. Şiirlerinde bolca hikmet konularına yer vermesi bakımından kendisine “Şâ’iru’l-hikmet” de denmiştir (el-Fâhûrî, 1986:I/813). Onun şiirlerinde kıtalar halinde veya beyit ya da mısralar şeklinde rastlanan hikmetli sözler, bazen mantıklı değerlendirmeleri, bazen de hayat tecrübelerini yansıtır. Aşağıdaki beytinde el-Mutenebbî, hikmetin kişiye neler kazandıracığından bahsetmektedir(Vâfir):

وكلُّ شجاعة في المرء تُغنى
ولا مثُلُ الشجاعة في الحكيم

“Kişideki her cesaret değerlidir. Hikmet sahibi kişideki cesaret gibisi yoktur.” (Yılmaz, 1995:108)

El-Mutenebbî, hikmet konusunda görüşlerini ortaya koyarken dînî, siyâsî ve fikrî mezheplerden ve felsefî akımlarından pek fazla etkilenmiştir. Ayrıca zaman ve mekân kavramları üzerinde de kafa yorduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki beyitlerinde insanın fitraten zulme meyilli olmasından yakınmaktadır(Hafîf):

مَنْ يَهْنُ يَسْهَلُ الْهَوَانُ عَلَيْهِ
مَا جُرْحٌ بِمَيَّةٍ إِلَّا مُمْ
وكلّ يرى طُرُقَ الشجاعة والندى
ولكن طبع النفس للنفس قائدُ
وإذا خامر الهوى قلبَ صبيِّ
فَعَلَيْهِ لِكُلِّ عَيْنٍ دَلِيلُ

“Alçalmak kolay gelir alçalan kişiye! Acı vermez yaralamak ölüye! Herkes cesur ve cömert olmanın yollarını düşünür. Fakat kişinin doğası kişiyi yönlendirir.

Aşk bir âşığın gönlünü çeldiğinde onun üzerinde her gözün bir delili olur.” (Yılmaz, 1995:108-109)

Hikmet konusunda dikkate değer şiirleri olan bir diğer şair, 'Unvânu'l-hikem' in de sahibi olan Ebû'l-Feth el Bustî'dir. Aynı zamanda Gazne hükümdarı Mahmûd b. Sebuktekin'in kâtibi, müsteşarı ve sırdaşı olan el-Bustî, aşağıdaki beyitlerinde ince bir mana, akıcı bir üslup ile vaaz ve nasihatte bulunmaktadır (Meczû'u'r-remel):

بين من يُعطي ومن يأ
خذ في التقدير عَرَضُ
فيد المعطي سماً
ويد الآخذ أرضُ
وعلى الآخذ أن يشكر
إن الشكر فرضُ

"Veren kişi ile alan kişi arasında bir mesafe takdir edilmiştir.

Verenin eli gökyüzü, alanın eli ise yeryüzü gibidir.

Alan elin şükretmesi gerekir. Çünkü şükür farzdır." (Yılmaz, 1995:109)

Aşağıdaki beyitlerinde ise el-Bustî, insanların dış görünüşleri ve kıyafetleri ile değerlendirilmesinin yanlış olacağına vurgu yapmaktadır (Munserih):

ولا تحقر المرء إن رأيتَه به
دمامة أو رثاءة الخُللِ
فالنحلُ سيئٌ على ضؤولته
يشتار منه الفتى جنى العسلِ

"Fiziği çirkin ve elbisesi eski püskü kişiyi gördüğünde onu hor görme.

Çünkü arı, küçük olması bakımından çok çirkindir, fakat genç ondan bal sağlar." (Yılmaz, 1995:110)

SONUÇ

Abbasiler dönemi, Arap unsurundan ziyade Arap, İran ve Türk unsurunun ağır bastığı siyasi, sosyal ve kültürel açıdan paydaş bir medeniyet tezahürü şeklinde tarihe mal olmuştur. Özellikle Üçüncü Abbasi asrı diye nitelenen evresinde her ne kadar sistemleşen bir devlet idaresi anlayışından dolayı nesir ve onun alt kolu olarak kitabet sanatı ağır basıyor gibi görünse de şiirin ikinci plana atıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü böyle bir algının oluşmasında en önemli faktör nesir ile şiir türünün iç içe geçmiş olmasıdır. Hâlbuki bu iç içe duruma rağmen hiçbir zaman nesir şiiri gölgelememiş aksine Üçüncü Abbasi asrı şiiri geçmiş dönemlere oranla hem şiir konusu hem de şiir türü bakımından büyük gelişme göstermiştir. Özellikle tasvir şiiri alanındaki konu genişlemesi ve tasavvuf, hikmet ve felsefe şiirleri bağlamındaki tür artışları Üçüncü Abbasi asrı şiiri açısından dikkate değer hususlardan biridir.

KAYNAKÇA

- El-Bustânî, B. *Udebâu'l-'Arab*, Beyrut.
- Dayf, Ş. (1977). *'Asru'd-duvel ve'l-imârât*. Kahire.
- Demirayak, K. (1998). *Abbasi Edebiyatı Tarihi*. Erzurum; (2009). *Arap Edebiyatı Tarihi –II Sadru'l-İslam Dönemi*, Fenomen Yayınları. Erzurum.
- Emîn, A. (1965). *Zuhru'l-İslâm*, Beyrut.
- El-Fâhûrî, H. (1986). *El-Câmi' fi Târîhi'l-edebi'l- 'Arabî el-Edebu'l-kadîm*. Beyrut.
- Hittî, K.P. (1989). *İslam tarihi*. Çev. Salih Tuğ. Boğaziçi yayınları. İstanbul.
- Es-Se'âlibî, E. M. (1953). *Yetîmetu'd-dehr fi mehâsini ehli'l- 'asr*. II. Baskı, Kahire.
- Es-Sulemî, İ.E.A. *Tabakâtu's-sûfiyye*, Beyrut.
- Uyulaş, S. (2016). *Birinci Türk Nüfuzu Dönemi Abbasilerinde Edebi Kültür*. Erzurum.
- Yanık, N.H. (2010) *Arap Şiirinde Tasvir*, Fenomen Yayınları. Erzurum.
- Yılmaz, N. (1995). *Üçüncü Abbasi Asrında Edebi Çevre*, Basılmamış Doktora Tezi. Erzurum.